

*М.М. Лабач, канд. філол. наук, доцент
(Львівський державний університет безпеки життєдіяльності)*

АКТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕЇ «ОСОБИСТОЇ ЕТИКИ» ВОЛОДИМИРА ВЕРНАДСЬКОГО В СУЧАСНІЙ ВИЩІЙ ШКОЛІ

У статті порушуються проблеми, пов'язані з ідеєю «особистої етики» В. Вернадського, яка набуває особливого значення в нинішньому суспільстві. Технічні новації, науковий прогрес, новітні технології ставлять перед усіма членами суспільства вимогу особистої відповідальності за діяльність у різних сферах. Особлива роль у формуванні почуття саме такої відповідальності належить вищій школі.

Ключові слова: особиста етика, особиста відповідальність, моральний імператив, моральна максима, ноосферна вітальність, ноосферна свідомість.

XXI століття все частіше характеризується як століття катаклізмів та техногенних катастроф. Конфлікт людини і природи настільки загострився, що вчені просто б'ють на сполох: якщо людство не схаменеться, його цивілізаційний шлях може дуже швидко закінчитися. Знання, які мали б полегшувати та робити більш комфортним життя людини, вступають з людиною часто в непереможливі суперечності, а наука як акумулює ці знання не може захистити людину, навпаки зі страшною послідовністю, вириваючись із-під контролю «*homo sapiens*», вступає з ним у трагічний конфлікт. Тому особливо актуальними саме зараз стає теорія таких учених, як Володимир Вернадський, зокрема його вчення про ноосферу та моральну відповідальність кожного науковця за все те, що він робить. На нашу думку, не лише вченого, а й кожної людини, яка своєю діяльністю, думками й енергетикою бере безпосередню участь у формуванні ноосфери (Термін "ноосфера" вперше ввів у 1927 р. французький учений Е. Леруа).

Проблему відповідальності взагалі досліджують багато вчених: І. Бех, Т. Гаєва, С. Елканов, А. Лопуховська, Т. Морозкіна, А. Растігасв, М. Савчин та ін. Вони визначають її як дуже важливу рису, завдяки якій людина може передбачати навіть віддалені наслідки своїх вчинків. Що ж до конкретних проблем відповідальності за діяльність у довкіллі при неперервному розвитку науково-технічного прогресу, то ними зараз дуже успішно займається німецько-американський філософ Г. Йонас, наукові ідеї якого «обертаються» дуже близько до Володимира Вернадського. За Г. Йонасом, відповідальність – категорія, спрямована в майбутнє та проголошена найвищою моральною цінністю XXI століття. Важливість і актуальність поглядів Г. Йонаса полягає в тому, що він досліджує цілий спектр морально-психологічних проблем сучасної цивілізації й сучасних умов і враховує найбільші досягнення науки й техніки, їх вплив на людину, а також місце людини в системі “людина – техніка – технологічна цивілізація”. Учений проголошує “принцип відповідальності” основним моральним імперативом майбутнього, бо він і повинен бути в основі етики майбутнього й стати для кожного індивіда його власною філософією життя. Основна ідея такої філософії полягає у відповідальності перед майбутніми поколіннями за наслідки власної діяльності заради збереження життя, природи й буття. Ми акцентуємо увагу на необхідності актуалізувати всі названі проблеми у сучасній вищій школі, де якраз у значній мірі й формується «філософія життя» молоді людини.

Отже, В. Вернадський робить висновок про те, що ноосфера – «це біогеохімічне поняття, що відображає коєволюцію людства та біосфери, синтез історичного та природного процесів самоорганізації як планетарного явища. Цей синтез пов'язаний з діяльністю людства, що становить могутній геологічний процес, а людство – могутню геологічну силу» [1].

Наші спостереження щодо розуміння цих проблем сучасною молоддю наштовкують найчастіше на сумні висновки про те, що її (молоді) «особиста етика» далеко ще не сформована. У зв'язку з цим хочемо виокремити кілька аспектів цієї проблеми щодо її актуальності в нашому суспільстві загалом і в сучасній вищій школі зокрема. Насамперед загостримо ува-

гу на тому, що проблема моральної особистості, її відповідальності перед собою і світом – одна з таких, що осмислюються філософською наукою, починаючи з античних часів, Емануїла Канта з його «моральним імперативом» і далі – до сучасної філософської науки в особі Сергія Кримського, який формулює поняття «моральної максими».

Зазначимо: незважаючи на ігнорування подібних проблем впродовж тривалого часу, зараз усе-таки наука впритул підходить до дослідження таких понять, як: «ноосферна свідомість», «ноосферне моральне мислення», «ноосферна діяльність», «ноосферна освітня парадигма» та ін. А досліджуючи їх, не може обійтися, звичайно, як без вчення В. Вернадського, так і без нашого національного світоглядного ґрунту, який базується на головних рисах українського менталітету, а між ними – й на такому філософському понятті, як антеїзм, що означає єдність людини з природою («землею-матір'ю»), верховенство ідеї про нерозривну єдність людини й природи. Усім відомо, що поняття «антеїзм» походить від імені персонажа давньогрецької міфології – Антея, який був надзвичайно сильним, бо набирався цієї сили від рідної землі. Прадавній зв'язок українців із природою, з рідною землею, починаючи з Трипільської доби, всебічно вивчали наші етнопсихологи, педагоги й політики: Г. Ващенко, В. Липинський, М. Костомаров, О. Кульчицький, І. Мірчук, М. Шлемкевич, Я. Ярема та інші. Усі вони констатують: прив'язаність до землі, моральний імператив її збереження, а щодо нашого менталітету – то й благоговіння перед таким даром Господнім, закладений у нас генетично, і треба очистити, освіжити генетичну пам'ять українців, забруднену століттями поневолень, антиукраїнських впливів тощо [7].

Видатний педагог Костянтин Ушинський також підкреслює, що людина милується природою і відчуває її таємничість тому, що це вроджена потреба і властивість її душі, "печать тієї майстерні, з якої ця душа вийшла; якщо ж ця печать лягла на клаптик матерії, то на печаті накреслено слово "Бог"! [6, с. 171].

Зрештою, й сам В. Вернадський, світогляд якого формувався на укр. Основі серед української природи і космосу вірувань та традицій українців, формулює ідею ноосфери в дусі саме українського світорозуміння: у центрі цього розуміння світобудови – особистість. Його концепція ноосфери стала основою нової системи поглядів – антропокосмоцентризму.

Отже, можна з певністю сказати, що чим сильніший зв'язок людини з рідною землею, тим більшу відповідальність буде вона відчувати за цю землю, а тому її моральний імператив (спонукальна вимога, за Е. Кантом): «Я мушу зробити все, щоб урятувати своє довкілля, бо це – моя рідна земля або, принаймні, не робити того, що їй шкодить», – прямо залежить від міцності тих зв'язків, які еднають кожного з землею-матір'ю. Мусимо констатувати, що ці зв'язки фатально ослаблені за довгі роки формування космополітичного світогляду в радянські часи і в перші двадцять років незалежності України. На жаль, поки що не вдалося кардинально цей світогляд змінити. Завдання вищої школи в цьому контексті – першочергові.

Ми всі (і вихованці, і викладачі) є свідками того, що, відірвавшись від землі і природи, людина поступово перетворилася на споживача, який експлуатує природу і, при цьому, її (людини) раціо не здатне зрозуміти всієї повноти загрози навіть для свого життя. Змінити цю ситуацію нелегко, бо необхідно кардинально вплинути на свідомість людини, а зробити це можна, лише змінивши її психологію, щоб важливим чинником був навіть страх за своє життя тепер і в майбутньому. Дуже слухна думка професора Василя Скребця – завідувача єдиної в Україні кафедри екологічної психології та психічного здоров'я Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка, викладачі якої розробляють новий напрям у психології – екологічну психологію, у якій акцентовано, що зміна ставлення людей до довкілля є сьогодні одним із найактуальніших завдань людства. В. Скребець зокрема зазначає: «Традиційні методи виховання не є дієвими. Навіть освіта і знання не допомагають. Але ми знаємо, що в діяльності людини провідними є внутрішні мотиви (виділено нами – М.Л.). Тому нам потрібно перевести екологічні цінності у внутрішні, причетні, або, як ми їх називаємо, компліцитні форми ставлення, аби вони стали для людини особисто значимими і провідними. Ми працюємо з особистісними сенсами і ціннісними орієнтаціями людини. Коли ми почнемо їх розуміти і включати у певні схеми відносин, то наші впливи будуть прищеплюватися».

Прищепленню таких впливів могло б посприяти розуміння молодими людьми ще однієї ідеї В. Вернадського: важливою передумовою формування ноосфери є **синтез науки, моралі, мистецтва та філософії** (виділено нами – М.Л.). Так, наприклад, ідея «особистої етики», відповідальності вченого за свій винахід так чи інакше поставала перед подружжям Кюрі, Нільсом Бором, Андрієм Сахаровим – вченими, які мали прямий стосунок до наукових відкриттів, пов'язаних із розщепленням атома.

Мудрий О. Довженко у своєму щоденнику писав: «Атомне ядро розщеплено – всесвітній гріх учинено». Знаючи моральні засади тогочасного суспільства (і не лише в тодішньому Радянському Союзі), письменник акумулював поняття зла в своєму визначенні «всесвітній гріх». На жаль, він виявився провидцем. Атомна зброя (а не лише енергетика), небезпеки в зв'язку з тим, що людина не може, а здебільшого, не бажає усвідомити і передбачити всі наслідки своєї діяльності, накладання один на одного факторів діяльності людини і природних, (як це сталося у випадку з Фукусімою) – все це повинно «збудити» свідомість і тих, хто сидить зараз на студентській лаві. Адже вони вивчають весь комплекс дисциплін, які своїм змістом можуть суттєво вплинути на зміну свідомості.

Загальновідомий класичний хрестоматійний приклад – філософська система Григорія Сковороди, яку вивчають і в середній школі (через літературні твори, в яких вона втілена), і в курсі філософії вищої школи. Але ж, як бачимо, ефекту немає, а тому треба актуалізувати здобуті знання, провівши відповідні паралелі і «осучаснивши» ідеї українського філософа. Наприклад, у праці сучасного сучасного (світлої пам'яті) українського філософа Сергія Кримського «Принципи духовності ХХІ століття» знаходимо прямі перегуки зі Г. Сковородою та В. Вернадським. Ці перегуки полягають у тому, що вчений виокремлює поняття «третьої правди». Зміст його такий: саме «філософія дозволяє усвідомити смислову міру між здобутками і втратами, успіхами та поразками. Знайти сенс життєвих пропорцій, співвідношення різних начал з позиції «третьої правди», тобто, панорамного бачення життєвих обставин. Без такого панорамного бачення (або «третьої правди») навряд чи можна оцінити успішність біографії вченого, який заради своїх творчих результатів ігнорує багато інших цінностей життя» (інтерв'ю С.Кримського газеті «День»). З цим пов'язане й інше поняття, що ним послуговується С. Кримський – «етика добра», яка перебуває в тісному зв'язку з «особистою етикою».

В. Вернадського. С. Кримський вводить також імператив «моральної максими»: не можна творити, поширювати і тим самим множити в суспільстві ворожість і зло.

В іншій праці – «Бути громадянином ноосфери» – учений дає якнайточнішу, на нашу думку, інтерпретацію такої «моральної максими», яка дуже логічно узгоджується з ідеєю «особистої етики» В. Вернадського, використовуючи своє улюблене поняття «софійність», що означає в його трактуванні «розумне начало»: «Ноосферна вітальність (від гр. *vita* – життя) виключає підхід до природи як джерела сировини, позбавленого святості. Вона втілює сили та потенції самозбереження буття на тому шляху ствердження соціальності, який люди пов'язують з мудрістю. Історія набуває ноосферного масштабу. Усе більш очевидним стає те, що людина не просто є породженням природи чи суспільства; вона – дитина ноосфери. Отже, бути відданим своїй екологічній батьківщині, стати громадянином ноосфери – ці гасла набувають універсально-історичної гідності – як у соціальному, так і в культуно-епістемічному аспектах» [5, с.72-73].

Недавні події на Фукусімі, а також давніші – на Чорнобильській АЕС, знову й знову б'ють у дзвін тривоги, що повинно розбудити людство. У всіх публікаціях, присвячених цій 25-й річниці Чорнобильської катастрофи, наголошується, власне, на таких поняттях, як: «відповідальність», «особиста мораль», «гуманістичний моральний імператив» тощо. Академік Української академії оригінальних ідей, доктор фізико-математичних наук О. Костенко абсолютно справедливо підкреслює: «Моральні знання не можна замінити науковими чи професійними. Моральний закон про обмеженість аналітичного знання – єдиний універсальний критерій, який дає право на владу розпоряджатися науковими знаннями. Усяке порушення морального закону в «перетворенні» природи врешті призводить до затратної економіки в глобальних масштабах. Не можна фетишизувати науку та створювати соціальну утопію про її всесильність, а саме цим займається людство ось уже кілька сторіч» [3].

І знову, повертаючись до В. Вернадського, пригадаємо його думку про те, що на Землі немає нічого вічного, крім того, що належить до сфери духовності. Корпус навчальних дисциплін, які вивчаються у вищій школі зараз, включає ряд предметів гуманітарного спрямування, через викладання яких, без сумнівно, можна і треба зміцнювати, розширювати, перетворювати «в моральний імператив» і «моральну максиму» ідеї, якими переповнені наша історія, культура, філософія. Природничі дисципліни дають величезну кількість прикладів життя і подвижницької діяльності таких сумлінних і високоморальних учених, які, працюючи в науці, керувалися, як правило, саме моральними імперативами.

Література:

1. Вернадский В. И. Биосфера. – М., Мысль, 1967. – 326 с.
2. Вернадський В.І. Вибрані твори. – К.: Наукова думка, 1973.
3. Дикань О. Час і Чорнобиль // Літературна Україна. – 21 квітня. – 2011р. – №16 (5395).
4. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. – К.: Лібра, 2001. – 400 с.
5. Кримський С. Ранкові роздуми. – К.: Майстерня Білецьких, 2009. – 120 с.
6. Ушинський К. Твори. – К., 1954.
7. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. – Мюнхен, 1993. – 217 с.

М. М. Лабач

АКТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕИ «ЛИЧНОЙ ЭТИКИ» ВЛАДИМИРА ВЕРНАДСКОГО В СОВРЕМЕННОЙ ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

В статье поднимаются проблемы, связанные с идеей «личной этики» В. Вернадского, приобретающей особенное значение в нынешнем обществе. Технические новации, научный прогресс, новейшие технологии выдвигают перед всеми членами общества требование личной ответственности за деятельность в различных сферах. Особенная роль в формировании чувства именно такой ответственности принадлежит высшей школе.

Ключевые слова: личная этика, личная ответственность, моральный императив, моральная максима, ноосферный витализм, ноосферное сознание.

М. М. Лабач

ACTUALIZATION OF THE IDEA OF “PERSONAL ETIQUETTE” OF VOLODYMYR VERNADSKYY IN MODERN HIGH SCHOOL

In the article the problems relating to the idea of ‘personal etiquette’ of V. Vernadsky, which receives special meaning in modern society, are raised. Technical innovations, scientific progress, modern technologies require from all members of society personal responsibility for activities in various fields. High school plays a special role in formation of feeling of such responsibility.

Key words: personal etiquette, personal responsibility, moral imperative, moral maximum, noospheric vitality, noospheric conscience.

